

PAPER DETAILS

TITLE: BEYDÂVÎ'NİN ENVÂRU'T-TENZÎL'İNDE RIVÂYET METODU

AUTHORS: Mehmet BAGIS

PAGES: 43-74

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1733959>

BEYDÂVÎ'NİN *ENVÂRU'T-TENZİL*'İNDE RİVÂYET METODU*

Mehmet BAĞIŞ**

Özet.

Beydâvî'nin *Envâru't-Tenzil* ve *Esrâru't-Te'vîl* adlı tefsiri, dirayet tefsirleri arasında sayılan seçkin tefsir metinlerinden birisidir. Dirayet tefsir geleneğine bağlı olarak bu tefsirde; sahabe, tâbiûn ve selef âlimlerinin görüşlerine, kıraat vecihlerine, sarf, nahiv ve belâgat tahlillerine yer verilmiş; bazen itikâdî ve fikhî mezheplerin görüşleri ele alınıp isabetli bulunan görüşler aklî ve naklî delillerle desteklenmiş; bazen de kevnî ayetler yorumlanırken ilmî tefsir metodu kullanılmıştır. *Envâru't-Tenzil*, Allah kelâmını neredeyse kendi dönemindeki bütün ilimlerin verileri ışığında tefsir etmesi, dil kaidelerine ve aklî istidlallere dayanarak yeni görüşler ortaya koyması yönüyle çok kapsamlı, ifadelerinin kısalığı yönüyle de muhtasar bir eserdir.

Baskın bir dirayet tefsiri karakteri taşıyan *Envâru't-Tenzil*, rivayet yönü itibarıyla de zengin bir tefsirdir. Rivayet metoduna bağlı olarak bu tefsirde; Kur'an ayeti, yerine göre başka bir ayetle, hadisle veya sahâbi kavliyle tefsir edilmiş bazen de konuyla alakalı esbâb-ı nüzûl, İsrâiliyyât ve fedâilü'l-Kur'an rivayetlerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, dirayet tefsiri, rivayet tefsiri.

TAFSİR Bİ AL-RIWAYAH (BY TRANSMİSSION) METHOD IN AL-BAYDAWI'S *ANWAR AL-TANZIL*

Absract.

Al-Baydawi's work *Anwar al-Tanzil wa Asrar al-Tawil* (*The Lights of Revelation and the Secrets of Interpretation*) is one of the most distinguished tafsir (Qur'anic commentary) texts among tafsir bi al-ra'y (by sound opinion) commentaries. This commentary following tafsir bi al-ra'y tradition presents the opinions of the Sahaba, Tabi'un and scholars of Salaf, recitation aspects, grammar, syntax and rhetorical examinations; occasionally discusses the views of faith based and fiqh based sects and sagacious views are supported with rational and traditional evidences; and sometimes scientific tafsir method is applied in the interpretation of cosmologic verses. *Anwar al-Tanzil* is both a comprehensive and concise commentary since it explains the word of Allah in light of nearly all sciences applied in its time and expresses new views based on the

* Bu makale, "Beydâvî Tefsiri'nin Ulûmu'l-Kur'an ve Tefsir Usûlü Açısından Tahlili" adlı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir A.B.D.

rules of language and rational deductions while having short expressions at the same time.

Having dominant characteristics of tafsir bi al-ra'y, *Anwar al-Tanzil* is also a substantial commentary with certain aspects that are characteristics of tafsir bi al-riwayah. In accordance with tafsir bi al-riwayah (by transmission) method, depending on the occasion, Quran verses are explained with other verses, hadith or Sahabe words. In addition, narrations of Asbab al Nuzul (causes of revelation), Israeli tales and Fadail al-Qur'an (Virtue of the Qur'an) in relation to the subject are also presented in the book.

Key Words: Al-Baydawi, *Anwar al-Tanzil*, Tafsir bi al-Ra'y, Tafsir bi al-Riwayah.

Giriş

Tefsir ilmiyle iştigal eden âlimler, tefsir çeşitlerini rivayet¹ ve dirayet tefsiri² olmak üzere ikiye ayırmışlardır.³ Kur'ân'ın rivayet metoduyla tefsir edilmesi hakkında görüş birliği varken dirayet metodu ile tefsiri, bir grup âlim reddetmektedir.⁴ Hem dirayet metodunu tercih edenlerin hem de böyle bir tefsir metodunu caiz görmeyenlerin kendilerine göre delilleri var olmakla⁵ birlikte bugün için böyle bir konuyu tartışmanın pratikte bir faydası bulunmamaktadır. Çünkü nübüvvet asrından uzaklaştıkça İslam coğrafyasının da genişlemesiyle birlikte yeni hâdiseler, felsefî fikirler ve yeni mezhepler ortaya çıkmıştır. İlk zamanlarda var olan sade kültür, yerini çeşitli inanç ve değerlerle bezenmiş muhtelif ve geniş bir kültüre bırakmıştır. Bu durum, doğal olarak Kur'ân'ın tefsirine yeni bir form kazandırmıştır. Daha önce üzerinde durulmamış veya yeniden ele alınması gereken bazı ayetler, icthâda da yer verilerek tefsir edilmeye başlanmış, böylece dirayet tefsirleri doğal olarak var olmuştur.⁶

Çalışmamızın konusu olan *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* adlı tefsir de dirayet tefsirlerinden kabul edilmektedir. Kur'ân ayetlerinin daha çok dirayet metoduyla tefsir edildiği bu eserde, rivayet metodu da fazlasıyla kullanılmıştır. Beydâvî'nin, *Envâru't-Tenzîl*'ine bakıldığında bazen tefsiri yapılan ayetle ilgili bazen de ayette geçen herhangi bir kavramla ilgili rivayet namına var olan birçok görüşün nakledildiği görülecektir. Müfessir, bir konu hakkındaki mevcut görüşler arasında çoğu zaman tercihte bulunmuş, bazen de tercihte bulunmadan var olan görüşleri sıralamakla yetinmiştir.

Envâru't-Tenzîl'de rivayet metodunun ele alındığı bu çalışmada yerine göre ayetlerin ayetle, hadisle ve sahâbî kavliyle tefsir edilmesi; esbâb-ı nüzûl ve İsrâiliyyât rivayetlerine ne derece yer verildiği ve sûre sonlarında yer alan fedâilü'l-Kur'ân rivayetleri gibi konular üzerinde durulacaktır.

- 1 Ayetin, ayetle, Hz. Peygamberin sünnetiyle ya da sahabe ve tâbiünun sözlerine dayalı olarak tefsir edilmesine *rivâyet tefsiri* denir. Bkz. Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfesssîrîn I-III*, Mektebetü Vehbe, Kâhire tsz., I, 112; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi I-II*, Ravza Yayınları, İstanbul 2008, I, 109-110; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, İFAV Yayınları, İstanbul 2010, s. 126; Zekeriyâ Pak, "Rivâyet Ağırlıklı Tefsirler", (ed. Mehmet Akif Koç), *Tefsir El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 175.
- 2 Ayetlerin, sadece rivâyetlere bağlı kalınmadan, Arap dili ve edebiyatı, dinî, felsefî vb. müspet ilimlerin yanında, müfesssin icthâdına dayalı olarak tefsir edilmesine *dirâyet tefsiri* denir. Bkz. Bilmen, I, 107-108; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara 2013, s. 230; Sadreddin Gümüş, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, Kayihan Yayınları, Ankara 1990, s. 29; Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 159; Fethi Ahmet Polat, "Dirâyet Ağırlıklı Tefsirler", (ed. Mehmet Akif Koç), *Tefsir El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 189.
- 3 Bilmen, I, 107-108; Cerrahoğlu, s. 228; Gümüş, s. 28-29.
- 4 İbn-i Kesîr, 'İmâdüddîn Ebû'l-Fidâ İsmail b. Nûriddîn Ali, b. Cemâlidîn, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Azîm*, (Mukaddime), thk., Sâmi b. Muhammed Selâme, Dâru Tayyibe, 1999, I, 7; Gümüş, s. 127-130.
- 5 Bkz. İbn-i Kesîr, I, 7; Gümüş, s. 127-136; Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 160-162.
- 6 Bkz. Gümüş, s. 132; Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 158-159, 163.

1. ENVÂRU'T-TENZÎL'DE RİVÂYET METODU

Rivayet metodu, Kur'ân'daki herhangi bir ayeti, başka bir ayetle veya Hz. Peygamber'in sünneti ya da sahabe ve tâbiûnun sözlerine dayalı olarak tefsir etmektir. Bu kaynaklarla yapılan tefsire de *rivayet tefsiri*, *naklî tefsir* veya *me'sûr tefsir* denilir.⁷

1.1. Ayetin Ayetle Tefsiri

Kur'ân'daki bir kısım ayetler veya ayet içinde yer alan bazı kavramlar, başka ayetler tarafından belli usûl kâideleri çerçevesinde tefsir edilmiştir. *Mücmelin tafsîli*, *mutlakın takyîdi* ve *âmmın tahsisi* bu usûl kaidelerinden bazılarıdır. Müfessir Beydâvî de *Envâru't-Tenzîl*'de yer yer bu usûl kaidelerine değinmiştir.

1.1.1. Envâru't-Tenzîl'de Mücmelin Tafsîli (Mübeyyin ile Tefsiri)

Mücmel, kendisinden ne kastedildiği tam olarak anlaşılmayan ancak söyleyen tarafından ilave bir açıklamayla anlaşılabilen lafızdır. Yaygın olarak kullanılmayan garip lafızlar, kendisiyle söyleyenin ne kastettiği anlaşılmayan lafızlar ve birçok manaya geldiği için hangisinin kastedildiği anlaşılmayan lafızlar mücmel kapsamına girer.⁸

Kur'ân'da, mücmel olarak kabul edilen ve kendisiyle, ne kastedildiği tam olarak anlaşılmayan ayetler bulunmaktadır. Ancak bu ayetler ya başka ayetlerle veya Hz. Peygamber'in sünnetiyle izaha kavuşmuştur. Böyle bir durumda kesin olarak açıklanan ayetlere, müfesser, mübeyyen veya mufasssal denilir. Açıklayan ayete de “mübeyyin” ya da “karîne” denir.⁹

Örneğin “وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ” *Sabahın beyaz ipliği, siyah ipliğinden ayırt edilinceye kadar (fecirdeki beyazlık görününceye) kadar yiyin, için.*¹⁰ ayetinde “الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ” *beyaz ipliğin siyah iplikten...* kısmı mücmeldir. Akabinde gelen “الْفَجْرِ” *fecirde* ifadesi onu açıklamıştır.¹¹

7 Zehebî, I, 112; Bilmen, I, 109-110; Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 126; Pak, *Rivâyet Ağırıklı Tefsirler*, s. 175.

8 Abdülkerim Zeydân, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2000, s. 352; Subhi es-Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlm lîl Melâyin, Beyrut 1990, s. 308; Gümüş, s. 36-37; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul 1998, s. 313.

9 Bkz. Subhi es-Salih, s. 309-310; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 183; Gümüş, s. 36-37.

10 Bakara: 2/187.

11 Subhi es-Salih, s. 310; Gümüş, s. 38.

Beydâvî ise Mücmelin tafsîli meselesine şu örneklerle ışık tutmuştur:

“وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ” (Allah) Onunla ancak fasıkları saptırır.”¹²

Beydâvî, yukarıdaki ayette zikri geçen fasıkları, ‘iman sınırının dışına çıkanlar’ olarak tefsir etmiş daha sonra “إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ” *Şüphesiz münafıklar, fasıkların ta kendileridir*”¹³ ayetini işaret ederek bu kimselerin, münafıklar olduğunu belirtmiştir.¹⁴ Zira münafıklar da iman üzere sabit durmayıp küfre daldıklarından dolayı fasıklar gürûhuna girmektedirler.

Bunun başka bir örneği de şudur: “وَلَا يَوِيَّهُ لَكُمْ وَاحِدٌ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ” *Ölenin çocuğu varsa, geriye bıraktığı maldan, ana babasına, her biri için altıda bir hissesi vardır*”¹⁵ ayetindeki لَا يَوِيَّهُ “anne babasına” kelimesi mücmeldir ve ondan sonra gelen وَاحِدٌ مِنْهُمَا “onlardan her birisine” ifadesiyle tafsîl edilmiştir.¹⁶ Mücmel kelime, akabinde gelen diğer ifadelerle tafsîl edilmeseydi, ayetin manasında şöyle bir yanlış anlaşılma olabilirdi: “Ölenin geriye bıraktığı maldan, ana ve babasının ikisine altıda bir hisse düşer.” Dolayısıyla anne ve babanın her birisine düşen miras yarı yarıya azalmış olurdu ki bu anlam, ayetin gerçek anlamına bire bir muhâlifdir.

Aynı şekilde “أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ” *Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de*”¹⁷ ayeti mücmeldir ve hemen peşinden gelen “الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ” *Onlar iman etmiş ve Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanlardır*”¹⁸ ayetiyle tefsir edilmiştir.¹⁹ İlk ayette kendilerinden bahsedilen evliyâ “Allah dostları”, ikinci ayette “Allah'a iman eden ve takvalı olanlar” şeklinde açıklanmıştır.

1.1.2. Envâru't-Tenzîl'de Mutlakın Takyîdi

Mutlak, kendi cinsinde şüvû bulmuş bir medlûle delâlet eden lafızdır. Mutlak lafız, muayyen olmayan bir veya birden çok varlığa delalet eder.²⁰ Diğer bir ta-

12 Bakara: 2/26

13 Tevbe: 9/67.

14 Beydâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil I-V*, thk., Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut 1418, I, 64.

15 Nisâ: 4/11.

16 Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, thk., el-Mar'aşlî, II, 62.

17 Yûnus: 10/62.

18 Yûnus: 10/63.

19 Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, thk., el-Mar'aşlî, III, 118.

20 Zeydân, s. 284.

nıma göre mutlak, hâss lafızlardan olan, mana ve medlûlu şâyî olup herhangi bir kayıtlı sınırlanmamış, cüzleri ta'yîn edilmemiş olan kavramdır.²¹

Örneğin “at” sözcüğü teker teker her bir at için kullanılabilir. Ancak aynı anda bütün atları kapsamaz. Dolayısıyla bu sözcük muayyen olmayan “herhangi bir at” anlamına gelir. Delâlet ettiği bütün cüzleri aynı anda kapsayan *âmm* lafızlardan, bu yönüyle ayrılır.²²

Mukâyyyed ise bir lafızla kayıtlanmış olarak kendi cinsinde şûyû bulmuş bir medlûle delâlet eden lafızdır.²³ Yani bir veya birden çok varlığa delalet eden lafız aynı zamanda bir sıfatla kayıtlanmıştır.

Örnek olarak “رَجُلٌ أَرْضُرُمِيٌّ” Erzurum’lu bir adam” denildiğinde, mutlak lafız olan “رَجُلٌ herhangi bir adam”, bir sıfatla (Erzurum’lu) kayıtlanarak *mukâyyyed* olmaktadır.²⁴

Hata ile adam öldürmenin kefaretinde de Allah, “وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَاً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ” *Kim bir mümini yanlışlıkla öldürürse, bir mümin köleyi azat etmesi ve bağışlamadıkları sürece ailesine diyet ödemesi gerekir*²⁵ buyurmuştur. Ayette azat edileceği bildirilen köle herhangi biri olamaz. Çünkü ifade “رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ” *mümin köle* şeklinde bir sıfatla kayıtlanmıştır. Yani mukâyyyed olmuştur.

Ayetin Ayeti Takyîd Etmesi:

Ayetlerde mutlak lafzın takyîd edilmesi, iki şekildedir. Takyîd bazen farklı ayetler arasındaki lafızlarda vâki olurken bazen de aynı ayet içindeki farklı lafızlarda olur.

Örneğin “حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ...” *Ölmüş hayvan, kan, domuz eti size haram kılındı*” (Mâide: 5/3) ayetinde geçen “الدَّم” kan” kelimesi mutlak bir lafız olup En’âm Sûresi 6/145. ayette “دَمًا مَسْفُوحًا” akıtılmış kan” şeklinde kayıtlanmıştır. Buradaki takyîd, farklı ayetlerdeki lafızlar arasında cereyan etmiştir. Her iki ayette hüküm birdir. O da kanın içilmesinin haram oluşudur. Hükümün sebebi de aynıdır. Bu da kanın içilmesinden doğacak zarardır. İşte bu durumda mukâyyyed, mutlak olanı tefsir eder ve hükmü mukâyyyede göre neticelendirir.²⁶

21 Erdoğan, s. 355.

22 Erdoğan, s. 355.

23 Zeydân, s. 284.

24 Bkz. Gümüş, s. 34.

25 Nisâ: 4/92.

26 Bkz. Zeydân, s. 286; Gümüş, s. 34-35.

Müfessir Beydâvî de “*Biz, ilâhlarımıza sınıksız sarılmasaydık neredeyse bizi ilâhlarımızdan uzaklaştıracaktı, (derler)*”²⁷ ayetinde, لَوْلَا harfinin bulunduğu bu ve buna benzer yerlerde, bu harfin mutlak hükmü takyîd ettiğini bildirmiştir. Ona göre bu takyîd, lafzî açıdan değil, mana açısından dır.²⁸ Yani mukayyed'te olageldiği gibi lafız, bir sıfatla kayıtlanmamıştır. Ancak mana itibariyle لَوْلَا harfinden önceki ifadelerde Mekke müşriklerin neredeyse puta tapmayı terk edecekleri bildirilmiş, sonraki ifadelerde ise bu durum, putlara tapınma noktasında gösterilen sebât/inat ile kayıtlanmıştır.

Sünnetin Ayeti Takyîd Etmesi:

Bunun örneği şudur: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ *Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın*”²⁹

Beydâvî'ye göre Mâide 6. ayetteki إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ ifadesi, abdestli olsun/olmasın namaza kalkmak isteyen her kişiyi kapsayan mutlak bir ifadedir. Hâlbuki icmâ, bunun aksinedir. Çünkü Hz. Peygamber'in, Mekke'nin fethi gününde beş vakit namazı bir abdestle kıldığına dair şu rivayet mevcuttur: “أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: صَلَّى الصَّلَاةَ بِوُضُوءٍ وَاجِدٍ يَوْمَ الْفَتْحِ فَقَالَ لَهُ عُمَرُ: إِنَّكَ صَنَعْتَ شَيْئًا لَمْ تَكُنْ تَصْنَعُهُ قَال: عَمْدًا. *Resulullâh (s.a.s) fetih günü, beş vakit namazı bir abdestle kıldı. Hz. Ömer 'Yâ Resulallâh! Daha önce hiç yapmadığın şeyi yaptın' dedi. Resulullâh (s.a.s) 'Bunu kasıtlı yaptım' dedi.*”³⁰

Beydâvî'nin bildirdiğine göre bazı âlimler ayetteki hükmün, mutlak olduğunu ve Hz. Peygamber'in sünnetiyle takyîd edildiğini söylemişlerdir. Dolayısıyla bunlara göre ayetin manası “*Namaza kalkacağınız zaman abdestsiz iseniz, yüzlerinizi dirseklere kadar yıkayın... (abdest alın)*” şeklinde olur. Bazılarına göre ise ayetteki emir, nedb ifade eder. Nedb ise Şârinin, yapılmasını kesin ve bağlayıcı olmayan bir tarzda istediği fiil anlamına gelmektedir.³¹ Bazıları da ayetteki emrin, İslam'ın ilk yıllarına has olup daha sonra neshedildiğini iddia etmişlerdir. Beydâvî'ye göre bu son görüş zayıftır. Çünkü Mâide Sûresi, Hz. Peygamber'in vefatına yakın bir zamanda indiğinden dolayı nesh ihtimali azdır. Nitekim Mâide hakkındaki şu hadis de bu duruma delalet etmektedir: “الْمَانِدَةُ مِنْ آخِرِ الْقُرْآنِ نَزَلَتْ فَأُحْلُوا”

27 Furkân: 25/42.

28 Beydâvî, *Envâru'l-Tenzîl*, thk., el-Mar'aşî, IV, 125.

29 Mâide: ٦/٥.

30 Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed*, thk., Şuayb el-Arnâvûtî, 'Âdil Mürşid vd., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2001, XXXVIII, 65.

31 Ferhat Koca, “Mendup” *DİA*, XLIV, TDV Yayınları, İstanbul 2004, XXIX, 128.

Peygamber'e gelerek, 'Rifâ'e beni boşadı, daha sonra Abdurrahman b. Zübeyr benimle evlendi. Yalnız Abdurrahman'daki, elbise püskülü gibidir' Hz. Peygamber de 'Sen Rifâ'e'ye dönmek mi istiyorsun?' diye sordu. Kadın, 'evet' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, 'Sen onun (Abdurrahman'ın) balcığını, o da senin balcığını tatmadıkça, ona (Rifâ'e'ye) dönemezsin' buyurdu."³⁷ Beydâvî'ye göre ayet-teki mutlak hüküm, Sünnet'teki cinsî münâsebet şartıyla takyîd edilmiştir. Ancak nikâhın, cinsî münâsebet anlamında tefsir edilmesi de mümkündür.³⁸ Beydâvî'nin aktardığı bu son görüşe göre nikâh, cinsî münâsebet anlamında tefsir edilirse, o durumda sünnet ayeti takyîd etmez, tefsir eder.

1.1.3. Envâru't-Tenzîl'de Âmmın Tahsisi

Konuluşu itibariyle delâlet ettiği bütün fertleri sınırsız olarak aynı anda kapsayan lafza âmm denir.³⁹ Tahsis ise âmmı, ihtiva ettiği fertlerden bir kısmına mahsus kılmaktır.⁴⁰ Kur'ân'da umûm ifade eden bir lafzın herhangi bir şekilde tahsis edilmesine, *âmmın tahsisi* denir. Umûmîlik ifade eden lafızları tahsis edecek bir kârîne bulunmadığı müddetçe bu lafızlar, umûmîlikleri üzere kalırlar. Kur'ân'da umûmîlikleri üzere kalan çok lazıf bulunmakla beraber birçoğu da çeşitli şekillerde tahsis edilmiştir. Kur'ân'da umûmîlik ifade eden kelime ve cümlelerden bazıları şunlardır:⁴¹

1. *كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ* Her nefis ölümü tadacaktır." gibi kelimeler. Örnek: "كُلُّ أَمْرٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ" Herkes kazandığı karşılığında rehindir."⁴²
2. İsm-i mevsûller. "وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَيَالْيَوْمَ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ" İnsanlardan, inanmadıkları hâlde, 'Allah'a ve ahiret gününe inandık' diyenler de vardır"⁴³ aye-tindeki مَنْ ism-i mevsûlü.

37 Müslim b. Haccâc Ebu'l-Hasen el-Kuşeyrî, *Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar*, thk., Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut tsz., Nikâh: 111; Tirmîzî, Muhammed b. İsa, *Sünenü'l-Tirmîzî*, thk., Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuad Abdülbâkî, İbrahim Utva; Mektebetü ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî, Mısır 1975, Nikâh: 25.

38 Beydâvî, *Envâru'l-Tenzîl*, el-Mar'aşlî, I, 143; Hafâcî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed, *Hâşiyetü's-Şihâb ale Tefsîri'l-Beydâvî/Inâyetü'l-Kâdi ve Kifâyetü'r-Râdi*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997, II, 539-540.

39 Cürcânî, Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed, *et-Ta'rîfât*, thk., Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2007, s. 116; Zeydân, 305; Abdulvehhâb Hallâf, *İlmu Usûli'l-Fıkıh*, Mektebetü'd-D'avâ, s. 177-178; Subhî es-Sâlih, 304.

40 Zeydân, 310.

41 Bkz. Zeydân, s. 305-308; Gümüş, s. 40.

42 Âlu İmrân: 3/185.

43 Tûr: 52/21.

44 Bakara: 2/8.

3. İzâfetle veya istiğrâk ifade eden ال takısı ile marife olan cemî kelimeler. Örnek: وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ (Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için) anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler⁴⁵ ayetindeki وَالْوَالِدَاتُ kelimesi.
4. Şart isimleri. “Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar”⁴⁶ ayetindeki مَنْ kelimesi.
5. Olumsuzluk edatından sonra gelen nekreler. “Hiçbir şey yoktur ki onun hazineleri bizim yanımızda olmasın”⁴⁷ ayetindeki شَيْءٍ kelimesi gibi.
6. أين ve حيث gibi edatlar. “Onları nerede yakalarsanız öldürün.”⁴⁸
7. Bazı istifhâm isimleri. “Kimdir Allah’a güzel bir borç verecek o kimse ki, Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin.”⁴⁹

Beydâvî, kendi tefsirinde bu usûl kaidesine değinmiş ve yeri geldiğinde örneklerle izah etmiştir. Mesela “وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ” İnsanlardan, inanmadıkları hâlde, ‘Allah’a ve ahiret gününe inandık’ diyenler de vardır⁵⁰ ayetinin tefsirinde, ayette zikredilmeyen bütün iman esaslarının, Allah’a ve ahirete iman şeklinde tahsis edildiğini ifade etmiştir. Beydâvî’nin, ayette yapılan tahsis hakkındaki görüşleri şu şekilde sıralanabilir:

1. İman esaslarından Allah’a ve ahirete iman, diğer esaslara oranla en büyük maksuttur. Yani iman esaslarının ilkleri, önce Allah’a iman, sonra da ahirete imandır.
2. Ayette kâfirler, Allah’a ve ahirete inanmakla imanın iki tarafını elde ettiklerini, dolayısıyla iman esaslarını her yönüyle kuşattıklarını zannetmektedirler.
3. Ayrıca bu kimselerin, imanlarında samimi olduklarını zannettikleri bu iki alanda bile nifâk içinde olduklarına işaret vardır. Hal böyleyken imanın diğer alanlarında münafıklık içinde olmaları evlâdır. Zira bu kimseler, aslında Yahudi idiler; Sözde Allah’a ve ahirete inanıyorlardı. Nitekim bunların teşbih (Allah’ın varlıklara benzetilmesi), Allah’ın çocuk edinmesi, Yahudiler’dan

45 Bakara: 2/233.

46 Furkân: 25/68.

47 Hicr: 15/21.

48 Bakara: 2/191.

49 Bakara: 2/245.

50 Bakara: 2/8.

başkasının cennete giremeyeceği, cehennemde sadece sayılı günlerde ateşe maruz kalacakları gibi bir takım sapık inançları vardı.

4. Son olarak bu tahsiste, bu kimselerin çirkeflikte ve küfürde ne kadar ileri gittiklerine dair beyan vardır. Çünkü inanmadıkları halde, “Allah’a ve ahiret gününe inandık” demeleri, ancak müslümanları aldatmak ve onlarla alay etmek içindir. Yoksa onlar hakikatte inanmamaktadırlar.⁵¹

Beydâvî tefsirinde ele alınan bir başka tahsis örneği de şu ayette vukû bulmuştur: “فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ” Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah, size kolaylık diler; zorluk dilemez.”⁵² Müfessir, ayette geçen “kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin” ifadesinin âmm bir ifade olduğunu ve “Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun.” ifadesiyle tahsis edildiğini söylemiştir. Çünkü hasta da yolcu da vakit bakımından Ramazan ayına ulaşmışlardır.⁵³ Yani ayetin başında gelen “kim bu aya ulaşırsa...” kapsamı içindedirler. Ancak daha sonra gelen “Kim de hasta veya yolcu olursa” ile başlayan ifadelerle tahsis yapılmış ve hasta ile yolcu, âmm ifadenin kapsamı dışına çıkmıştır. Dolayısıyla Ramazan ayında oruç tutmak bu kimselere vacip olmamaktadır.

Görüldüğü üzere bu örneğimizdeki tahsis, farklı ayetlerin birbirini tahsis etmesi şeklinde değil, aynı ayet içerisinde umûm ifade eden bir hükmün, devamında gelen başka bir hükümle sınırlandırılması şeklinde gerçekleşmiştir.

Bir başka örnek de “إِتَّقِ اللَّهَ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِكُلِّ فِتْنَةٍ تَخِشَوْنَ وَالَّذِينَ آمَنُوا سَوْفَ يُعْطَوْنَ أَجْرًا كَثِيرًا بِمَا كَانُوا فِي شَكٍّ” İnsanların hesaba çekilmeleri yaklaştı. Hâlbuki onlar gaflet içinde yüz çevirmekteler”⁵⁴ ayetindedir. Bu ayetteki “الَّذِينَ آمَنُوا” ifadesi, umûm ifade eden bir lafızdır. Yani beşer olarak bütün Âdemoğullarını ihtivâ etmektedir. Beydâvî’ye göre bu ifade, kâfirlerle tahsis edilmiştir. Çünkü devamında “وَالَّذِينَ آمَنُوا سَوْفَ يُعْطَوْنَ أَجْرًا كَثِيرًا بِمَا كَانُوا فِي شَكٍّ” Hâlbuki onlar gaflet içinde yüz çevirmekteler” kaydı bulunmaktadır.⁵⁵ Müminler ise ahiret gününün hesabına inandıkları için ayetteki “الَّذِينَ آمَنُوا” ifadesinin kapsamı dışında kalmaktadırlar.

51 Beydâvî, el-Mar’aslı, I, 44; Hafâcî, 473-474.

52 Bakara: 2/185.

53 Beydâvî, Envâru'l-Tenzîl, thk., el-Mar’aslı, I, 125.

54 Enbiyâ: 21/1.

55 Beydâvî, Envâru'l-Tenzîl, thk., el-Mar’aslı, IV, 45.

1.2. Ayetin Hadisle Tefsiri

Bilindiği üzere tefsir ilminin ana kaynakları, bizzat Kur’ân, sahih nebevî sünnet ve sahabe kavilleridir. Kur’ânda’ki bazı ayetler, başka ayetler tarafından tefsir edilmiştir. Ayetin ayeti tefsir etmesinden sonra tefsirde ikinci kaynak, Hz. Peygamber’in sünnetidir. Hz. Peygamber Kur’ân ayetlerini, sahâbîlere hem tebliğ ediyor hem de yeri geldiğinde kavli ve fiilî olarak izah ediyordu.⁵⁶ Bazen de bu izahlarını, gelen bir soruya karşılık yapıyordu. Ayetlerin tefsirinde sünnetin rolünü ve Kur’ân ayetlerinin, sünnetle açıklanmasını Beydâvî tefsiri üzerinden örneklendirecek olursak:

Ayetin sünnetle tefsir edilmesinin bir örneği, Nahl Sûresi’nde geçen ve balın, insanlar için şifa olduğunu bildiren ayettir. Söz konusu ayette Allah şöyle buyruyor: “يَخْرُجُ مِنْ بَطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ” *Onların karınlarından çeşitli renklerde bal çıkar. Onda, insanlar için şifa vardır.*⁵⁷

Beydâvî bu ayeti farklı yönlerden genişçe tefsir ettikten sonra balın şifa oluşuna dair hadisten de delil getirmiştir. Katâde’den gelen söz konusu hadiste, bir adam Hz. Peygamber’e gelip kardeşinin karnının (midesinin) ağrıdığını söylemiş. Hz. Peygamber: ‘Ona bal içir.’ demiş. Adam gitmiş daha sonra dönerek ‘Yâ Resulallâh! Ona içirdim ama faydası olmadı’, demiş. Hz. Peygamber yine ‘git ve ona bal içir, Allah doğru söyledi, kardeşinin karnı yalan söylüyor’, demiş. Adam içirmeye devam etmiş, Allah da kardeşine şifa vermiştir. Sonunda hasta olan kardeş, ayak bağı çözölen devenin kalkması gibi hemen kalkmıştır.”⁵⁸ Buhârî ve Müslim’de geçen⁵⁹ bu hadis hakkında, el-Münâvî, *Fethü’s-Semâvî bi Tahrîci Ehâdîsi’l-Kâdı Beydâvî*, adlı çalışmasında şöyle demektedir: “Bu hadisi Buhârî ve Müslim, Ebû Saîd el-Hudrî’nin rivayetiyle kitaplarına almışlardır. Ancak hadiste عَالَ فَكَأَمَّا أَنْشَطَ مِنْ عَالَ “*ayak bağı çözölen bir devenin kalkması gibi hemen kalktı*”, ifadesi bulunmamaktadır.”⁶⁰

Bu konu başlığı altına girebilecek bir diğer örnek de şu ayettedir. “فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ” *Derken, Âdem (vahy yoluyla) Rabbinden bir takım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb’ine yalvardı. O da) bunun üzerine tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır.*⁶¹

56 Duman, M. Zeki, *Uygulamalı Tefsir Usulü ve Tefsir Tarihi*, Erciyes Üni. Yayınları, Kayseri 1992, s. 84-85; Gümüş, 28.

57 Nahl: 16/68-69.

58 Beydâvî Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer, *Envâru’l-Tenzîl ve Esrâru’l-Te’vîl I-III*, thk., tlk., thr. Muhammed Subhi b. Hasan Hallâk, Muhammed Ahmed el-Atraş, Dâru’r-Reşîd, Beyrut 2000, II, 270.

59 Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl, *Sahîh-u Buhârî*, I-IX, thk., Muhammed Zühayr b. Nâsir, Şerh: Mustafa Dîb el-Buğâ, Dâru Tavki’n-Necât, 1422, Tıb: 4; Müslim, Selâm: 91.

60 Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdurraûf, *Fethü’s-Semâvî bi Tahrîci Ehâdîsi’l-Kâdı Beydâvî I-III*, thk., Ahmed Müctebâ, Dâru’l-Âsime tsz., II, 757.

61 Bakara: 2/37.

Beydâvî, ayette bildirilen Hz. Âdem'in tövbesinin kabul edilmesi olayını, İbn Abbas'tan gelen şu rivayetle açıklamıştır: “وعن ابن عباس رضي الله تعالى عنهما قال: قال آدم يا رب ألم تخلقني بيدك، قال: بلى، قال: يا رب ألم تتفخ في الروح من روحك، قال: بلى، قال: يا رب ألم تسبق رحمتك غضبك، قال: بلى، قال: ألم تسكني جنتك، قال: بلى، قال: يا رب إن ثبت وأصلحت أراجعني أنت إلى الجنة قال: نعم. *İbn Abbas'tan gelen rivayette, 'Hz. Âdem: Ey Rabbim! Sen, beni kendi elinle yaratmadın mı? Allah: Evet, dedi. Ey Rabbim! Sen, bana kendi ruhundan ruh üflemedin mi? Allah: Evet, dedi. Ey Rabbim! Senin rahmetin, gazâbını geçmemiş mi? Allah: Evet geçmiş, dedi. Ey Rabbim! Sen, beni cennetine yerleştirmedin mi? Allah: Evet, dedi. Ey Rabbim! Tövbe eder ve kendimi islâm edersem, beni tekrar cennetine döndürür müsün? Allah: Evet, dedi.*⁶²

oğlu Mesih'i rab edindiler." şeklindeki Tevbe/31. ayet indiğinde, Adiy b. Hâtim "Yâ Resulallâh! Biz onlara tapmıyorduk" demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Onların helâl ve harâm dediklerine tabî olmuyor muydunuz? diye sormuş. O da 'evet yâ Resulallâh' demiş. Hz. Peygamber de "İşte bu (onların her dediğine tabî olmanız), odur (onlara tapmanız demektir)." diye buyurmuştur.⁶⁶

Yukarıda görüldüğü şekilde Beydâvî, ilk ayeti (Âlu İmrân: 3/64) tefsir ederken, mana bakımından onunla örtüşen ikinci ayetin (Tevbe: 9/31) iniş süreciyle ilgili bir hadisi zikrederek tefsir etmiştir.

1.3. Ayetin Sahabe Kavliyle Tefsiri

Sahâbî kavramı hakkında farklı tanımlamalar bulunmaktadır. Âlimlerin çoğunluğuna göre Hz. Peygamber'e mülâkî olmuş, ona iman etmiş ve müslüman olarak vefat etmiş kimselere sahâbî denir. Bazıları da bu konuda Hz. Peygamber'den *hadis* rivayet edilmesini şart koşmuşlardır. Hadisçilerin çoğunluğuna göre ise çok kısa süre olsa dahi Hz. Peygamber'e mülâkî olmuş ve ona iman etmiş kimselere sahâbî denir. İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel de bu görüştedir. Usûlcülerin birçoğuna göre de Hz. Peygamber'e iman etmiş ve örfen onunla arkadaş olabilecek kadar uzun bir süre geçirmiş kimselere sahâbî denilmektedir. Kaynaklarda bu uzun sürenin miktarı hakkında değişik görüşler bulunmakla birlikte, usûlcülerin bu süreyi en az 6 ay ile sınırlandırdıkları geçmektedir. Ebû Mansûr eş-Şeybânî (ö. 535/1141), İbnü's-Sem'ânî (ö. 489/1096), İbn Fûrek ö. (406/1015) ve Ebu'l-Hüseyn el-Basrî ö. (436/1044) gibi âlimlere göre bir kimsenin sahâbî sayılabilmesi için o kimsenin Hz. Peygamber ile uzun bir süre arkadaşlık yapmış olması gerekmektedir.⁶⁷ Buna göre dört halife (r.a), Resulullah'ın (s.a.s) hanımları, Ebû Hureyre, Abdullah b. Mes'ûd, İbn Abbas (r.a) gibi Hz. Peygamber'e iman edip uzun süre yakınında yaşayan, dinini benimseyen ve ahlakıyla ahlaklanan kimseler, sahâbî kategorisine girmektedir.

Sahâbîlerin önde gelenleri, Allah resûlünün vefatından sonra, müslümanlar arasında ortaya çıkan yeni durumlar ve ihtilaflarla ilgili meseleleri halletme ve fetva verme işini üstlenmiştir. Bu sahâbîlerin gerek Kur'ân ayetlerinin tefsiri noktasında gerekse müslümanlar arasında ortaya çıkan dînî meselelerle ilgili

66 Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *Mu'cemu'l-Kebîr* I-XXV, thk., Hamdi b. Abdülmecîd es-Selefi, Mektebetü İbn-i Teymiyye, Kahire 1994, IV, 92; Tirmizî de yukarıdaki hadis için şöyle demiştir: "Bu, hadis literatüründe bilinmeyen *garib* bir hadistir. Sadece Abdüsselâm b. Harb ile Gıtaf b. A'yan'dan rivâyet edilmiştir." Tirmizî, *Tefsirü'l-Kur'ân*: ١٠.

67 Bkz. Tehânevî, Muhammed b. Ali, *Mevsûatü Keşşâfî Istilâhâtü'l-Fünûni ve'l-'Ulûm I-II*, thk., Ali Dahrûc, Mektebetü Lübnân Nâşirûn, Beyrut 1996, II, 1061-1062; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *Bahru'l-Muhîr fî Usûli'l-Fıkıh*, I-VIII, Dâru'l-Kütübî, 1994, VI, 190-192; Zeydân, s. 260; Erdoğan; s. 392; Zekiyüddîn Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 213.

söylemiş oldukları sözler, sahabe kavli olarak değerlendirilmektedir.⁶⁸ Ne var ki bu sahabe kavillerinin hüccet olup olmaması hususunda âlimler arasında ittifak bulunmamaktadır. İslam âlimlerinin çoğunluğuna göre sahabe tefsirinde re'y söz konusu değilse ve ayet sebeb-i nüzûl rivayeti eşliğinde tefsir edilmişse, bu açıklamalar merfû hadis⁶⁹ hükmünde değerlendirilmiş ve ona itimat edilmiştir. Şayet bu tefsirde re'y ve içtihat söz konusu ise bu sefer de sahabenin tefsiri, mevkûf hadis⁷⁰ hükmünde değerlendirilmiş ve ona itimat edilmesi noktasında ihtilâf edilmiştir.⁷¹

Bu konuya Beydâvî'nin tefsirinden birkaç örnek verecek olursak:

Örneğin الَّذِينَ اتَّيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ *Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Peygamber'i) oğullarını tanıdıkları gibi tanır. Böyle iken içlerinden birtakımı bile bile gerçeği gizlerler*⁷² ayetinin tefsirinde Beydâvî, şu hâdiseyi aktarmıştır: “Hz. Ömer'den nakledilen bir rivayette o, Abdullah b. Selâm'a (r.a) Hz. Muhammed'i (s.a.s) sormuş. Abdullah da: ‘Ben Hz. Peygamber'i, oğlumu tanıdığımından daha iyi tanırım’ demiştir. Hz. Ömer bu durumun sebebini sorunca, Abdullah: ‘Ben Hz. Muhammed'in (s.a.s) peygamberliğinden şüphe etmem ama oğlumun annesi bana ihanet etmiş olabilir’ demiştir.”⁷³

Bilindiği üzere Abdullâh b. Selâm (ö. 43/663-64) bir Yahudi âlimi iken daha sonra müslüman olan meşhur sahâbilerden birisidir. Yukarıdaki ayet hakkında gelen bu rivayette, Abdullâh b. Selâm'ın ‘Ben Hz. Peygamber'i, oğlumu tanıdığımından daha iyi tanırım’ şeklindeki açıklaması, ayetin manasıyla birebir örtüşmektedir.

Sahâbe tefsirinin bir örneği de قُلْ أَغْنَى اللَّهُ أَتَّخِذُ وَلِيًّا فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ *De ki: ‘Göklerin ve yerin yaratıcısı olan, Allah'tan başkasını mı dost edineceğim*”⁷⁴ ayetindeki فَاطِر kelimesidir. Beydâvî'nin naklettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: “Bir kuyunun başında çekişen iki bedevîyle karşılaşana kadar *fâtır* kelimesinin manasını bilmiyordum. Onlardan birisi أَنَا فَطَرْتُهَا *Bu kuyuyu ilk önce ben açtım.*”

68 Geniş bilgi için bkz. Zeydân, 260; Şa'bân, s. 213, 214.

69 Merfû, Hz. Peygamber'e nisbet edilen söz ve haber anlamındaki hadis terimidir. Bkz. Abdullah Aydın, “Merfû”, *DİA*, I-XLIV, TDV Yayınları, İstanbul 2004, XXIX, 180.

70 Mevkûf, isnadın Hz. Peygamber'e ulaşmadan sahâbide durması veya durdurulması” şeklinde tarif edilen ve sahâbenin söz, fiil ve takrirlerine dair rivâyetler için kullanılan hadis terimidir. Bkz. Abdullah Aydın, “Mevkuf”, *DİA*, I-XLIV, TDV Yayınları, İstanbul 2004, XXIX, 437.

71 Mennâ' el-Kattân, *Mebâhis fi Ulûmu'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâleti Nâşirûn, Dimaşk 2011, s. 307; Duman, s. 122; Erdoğan, s. 392.

72 Bakara: 2/146.

73 Beydâvî, *Envârü'l-Tenzîl*, thk., el-Mar'aşî, I, 112; Hafâcî, II, 420; Münâvî, I, 95.

74 En'âm: 6/14.

deyince bu kelimenin manasını anladım.”⁷⁵ Buna göre Beydâvî bu kelimenin, ‘ilk olarak yapmak, benzersiz yapmak’ manalarında olduğunu ifade etmektedir.⁷⁶

Diğer bir örnek de şudur: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا” *Ey iman edenler! Allah’a içtenlikle tövbe edin.*”⁷⁷

Rivayete göre ayette geçen *tevbe-i nasûh* hakkında Hz. Ali’ye soru sorulmuş. O da bu konuda şöyle cevap vermiştir: “Tevbe-i nasûh şu altı özelliği cem eder:

- Daha önce işlenmiş olan günahlardan dolayı pişmanlık duymak,
- Yapılamayan farzları iade etmek,
- Kul hakkını ödemek,
- Hasımlarıyla helalleşmek,
- Günaha bir daha dönmemeye azmetmek,
- Kişinin, evvelinde nefsinin günahlarla şımarttığı gibi tövbeden sonra onu taatlerde terbiye etmesi.⁷⁸

Hafâcî’ye göre Hz. Ali’nin üzerinde durduğu bu altı şart, havâs için tövbenin kemâlindendir. Yoksa tövbenin tahakkukunun şartları değildir. Zira Ehl-i sünnet inancına göre tövbenin sahîh olabilmesi için kişinin işlemiş olduğu günahlara karşı pişman olup bir daha işlememeye azmetmesi yeterlidir.⁷⁹

Beydâvî, şu ayetin tefsirinde de sahabe kavline yer vermiştir: “إِنَّ الَّذِينَ يَزْمُونَ إِيْفَتْلِي وَ (haklarında uydurulan kötülüklerden) habersiz mümin kadınlara zina isnat edenler, gerçekten dünya ve ahirette lânetlenmişlerdir. Onlara çok büyük bir azap vardır.”⁸⁰

Müfessirin bildirdiğine göre muhsan kadınlara zina isnat eden kimselerin cezası hakkında âlimlerin iki görüşü bulunmaktadır. Birinci görüşe göre ayetin hükmü, tövbe etmeyen ve zina iftirasında bulunan herkesi kapsar. İkinci görüşe göre ise bu hüküm, sadece Hz. Peygamber’in eşlerine zina isnadında bulunan kimselerle ilgilidir. Bu yüzden İbn Abbâs, bu kimselerin tövbesinin kabul edilmeyeceğini söylemiştir. İbn Abbas’a göre Kur’ân’daki vaîd içerikli bütün ayetler

75 Beyhâkî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *el-Esmâ’ ve’s-Sıfât*, thk., Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî, Mektebetü’s-Sevâdî, Cidde 1993, I, 78; Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. ebî Bekr, *el-Itkân fî Ulûmi’l-Kurân I-IV*, thk., Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim, Hey’etü’l-Mısıriyyetü’l-‘Ammetü li’l-Küttüb, 1394/1974, II, 4; Münâvî, II, 602.

76 Beydâvî, *Envâru’l-Tenzil*, thk., el-Mar’aşlî, II, 156.

77 Tahrîm: 66/8.

78 Beydâvî, *Muhtasar Beydâvî Tefsiri/Envâru’l-Tenzil ve Esrâru’l-Te’vîl*, trc., Şadi Eren, Işık Yayınları, İstanbul 2013, III, 548.

79 Hafâcî, IX, 210.

80 Nûr: 24/23.

araştırılsa, Hz. Aişe hakkındaki ifk hadisesiyle ilgili vaidlerden daha ağır olanı bulunamaz.⁸¹

1.4. Envâru't-Tenzîl'de Sebeb-i Nüzûl

Sebeb kelimesi lügatte, kendisi aracılığıyla başkasına ulaşılabilen şey, akrabalık ve muhabbet bağları ve ip/halat” anlamlarına gelir. Çoğulu *esbâb*'dir.⁸² Bu kelime Kur'ân'da “amaca ulaştırıcı yol, ip/halat, yollar, kapılar ve insanlar arasındaki akrabalık ve muhabbet ilişkileri” gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁸³

Nüzûl kelimesi ise lügatte, yükselmenin zıddıdır.⁸⁴ Bu kelimenin “yüksekten aşağıya doğru inmek, bir yerde misafir olmak veya konaklamak” gibi manaları da vardır.⁸⁵

Bir terim olarak sebeb-i nüzûl, meydana geldiği zamanda, hükmünün açıklanması veya kendisinden bahsedilmesi için hakkında bir veya birkaç ayetin indiği hâdiseye denir. Sebeb-i nüzûl, Hz. Peygamber zamanında ona yöneltilmiş bir soru da olabilir. İşte bu şekilde Kur'ân'ın bazı ayet veya ayetleri, Hz. Peygamber zamanında yaşanmış bir hadiseyi açıklamak ya da ona sorulan soruya cevap tarzında inmiştir.⁸⁶

Sebeb-i nüzûl meselesi çerçevesinde Beydâvî tefsirine bakıldığında müfessirin, tefsir ettiği ayetlerin varsa, iniş sebeplerine yer verdiği görülecektir. Onun bu şekildeki metodunu hemen hemen Kur'ân'ın her yerinde görmek mümkündür. Müfessir Kur'ân'da “يَسْأَلُونَكَ Sana sorarlar” şeklinde başlayan ifadeler için genellikle bir sebeb-i nüzûl rivayeti zikretmiştir. Ne var ki bazı ayetlerin birden fazla sebeb-i nüzûlü olabilmektedir. Bu durumda Beydâvî ya mevcut görüşler arasından birini, gerekçeleriyle birlikte tercih etmiş veya tercihte bulunmadan, sadece bu görüşleri vermekle yetinmiştir. Beydâvî'nin sebeb-i nüzûl rivayetleri konusundaki yaklaşımını ve metodunu somut olarak görmek açısından meseleyle ilgili birkaç örnek vermek yerinde olacaktır.

81 Beydâvî, *Envâru'l-Tenzîl*, thk., el-Mar'aşlî, IV, 103.

82 İbn-i Manzûr, Cemâlüddîn Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l-'Arab*, I-XV, Dâr Sâdır, Beyrut 1414, II, 459; Muhammed b. Ebû Bekir Abdülkâdir er-Râzî, *Muhtaru's-Sihâh*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2010/1431, s. 258; Feyrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *Kamûsu'l-Muhît*, thk., Muhammed Naîm Arkasûsî, Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005, s. 96; Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed b. Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-Arûs* I-XL, Dâru'l-Hidâye, tsz., III, 38-39.

83 Kehf: 18/84; Hac: 22/15; Mü'min: 40/36-37; Bakara: 2/166.

84 Tehânevî, II, 1687;

85 İbn-i Manzûr, XI, 656, 657.

86 Bkz. Zürcânî, Muhammed Abdü'l-Azîm, *Menâhilü'l-İrfân* I-II, thk., Ahmed İsa el-Ma'sarâvî, Dâru's-Selâm, Kâhire 2010, I, 89; Subhî Sâlih, s. 132.

Bu örneklerden birisi şu ayettir: “وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزَؤُنَ *İman edenlerle karşılaştıkları zaman, ‘İnandık’ derler. Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, ‘Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz’ derler.*”⁸⁷

Beydâvî burada, münafıkların, müslümanlar ve kâfirlerle olan münasebetlerine işaret eden şu sebep-i nüzûlü zikretmiştir: “Abdullah b. Ubey ve bir grup arkadaşı, bazı sahâbîlerle karşılaşır. Abdullah b. Ubey arkadaşlarına dönerek, ‘Bu sefihleri nasıl savacağıma bir bakın.’ der. Sonra Hz. Ebû Bekir’in elini tutar ve ona ‘Merhaba! Ey Sıddık! Ey Teymoğullarının efendisi ve İslam’ın ileri geleni! Ey mağarada Resûlullah’la birlikte olan! Ey canını ve malını Resulullah uğruna feda eden kişi!’ der. Sonra Hz. Ömer’in elini tutar ve ‘Merhaba! Ey Adıyçoğullarının efendisi, dinde güçlü ve fârûk olan! Ey canını ve malını Resûlullah yolunda feda eden zât!’ der. Daha sonra Hz. Ali’nin elini tutar ve Ey Resûlullah’ın amcaoğlu ve damadı! Ey Resûlullah’tan sonra Hâşimoğullarının efendisi! der.”

Beydâvî’nin naklettiğine göre bu olayın akabinde Hz. Peygamber’e yukarıdaki ayet inmiştir. Ayette, “müminlerle karşılaştıklarında iman ettiklerini söyleyip onları aldatanlar” yukarıda zikri geçen münâfıklardır. *Şeytanlar* ise küfürlerini açıkça gösteren ve inatlarında şeytanlara benzeyen kâfirlerdir. Bunlara ‘şeytan’ denilmesinin sebebi, küfürde şeytanlara ortak olmalarıdır. Ya da ‘şeytanlar’ ifadesinden bizzat münafıklar da kastedilmiş olabilir.⁸⁸

Beydâvî tefsirinde üzerinde durulan bir diğer sebep-i nüzûl örneği de şudur:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَىٰ مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُ الْخِصَامِ
وَإِذَا تَوَلَّىٰ سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ لِنُفْسِهِ فِيهَا وَيُهْلِكُ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ

İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine (Sözünün özüne uyduğuna) Allah’ı şahit tutar. Hâlbuki o, düşmanlıkta en amansız olandır. O, (senin yanından) ayrılınca yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeye çalışır. Allah ise bozgunculuğu sevmez.”⁸⁹

Beydâvî’nin naklettiğine göre bu iki ayetin, Ahnes b. Şureyk hakkında indiği söylenmiştir. Bu kişi çok yakışıklı, güzel görünüşlü ve güzel konuşan biriydi. Gerçekte müslüman olmadığı halde Hz. Peygamber’in huzurunda müslüman olduğunu iddia eder böylelikle münafıklık yapardı. Sonra da bir gece vakti gizlice,

87 Bakara: 2/14.

88 Beydâvî, *Envâru’l-Tenzil*, thk., el-Mar’aşî, I, 47.

89 Bakara: 2/204-205.

Sâkif kabilesinin ekinlerini yakmış ve hayvanlarını öldürmüştü. Beydâvî'de geçen diğer görüşe göre ise ayet, genel olarak bütün münafıklar hakkında inmiştir.⁹⁰

Beydâvî, bu ayetlerin devamında gelen “وَمَنْ النَّاسُ مِنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ” *İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'ın rızasını kazanmak için kendini feda eder (nefsini satar). Allah, kullarına çok şefkatlidir*”⁹¹ ayetinde kastedilen kişinin de Suheyb b. Sinân er-Rûmî olduğunu söylemiştir. Beydâvî'nin anlattığına göre müşrikler, müslüman olan Suheyb'i yakalamış ve dininden dönmesi için ona şiddetli işkenceler yapmışlardı. Suheyb de onlara “Ben çok yaşlı bir adamım. Sizin tarafınızda olmam size fayda sağlamazken, karşınızda olmam da size zarar vermez. Gelin bütün malımı alın ve karşılığında beni olduğum hâl üzere bırakın!” demiş. Bu teklif karşısında müşrikler onu bırakmışlar, o da Medine'ye gelmiştir.⁹²

Görüldüğü üzere İmâm Beydâvî, birbirini takip eden ve münafık ile müminin durumlarından bahseden yukarıdaki ayetlerin sebep-i nüzûllerini vermek suretiyle hem ayetlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamış hem de kendi tefsirinde, sebep-i nüzûl rivayetlerine verdiği önemi ortaya koymuştur.

1.5. Envâru't-Tenzîl'de İsrâiliyyât

İsrâiliyyât, Kur'ân tefsiriyle alakalı olarak, Yahudilik, Hristiyanlık veya diğer din, inanç ve kültürlerden aktarılmış rivayetleri ve bu rivayetlerin tefsire olan etkilerini ifade etmektedir.⁹³ İslam literatüründe *İsrâiliyyât* tabiriyle, İsrailoğullarından nakledilmiş kıssalar kastedilir.⁹⁴

Tefsirde İsrâiliyyât, sahabe dönemiyle gündeme gelmiş, tâbiûn dönemiyle birlikte yaygınlık kazanmıştır.⁹⁵ Çünkü müslüman olmadan önce Yahudilik ve Hristiyanlık dinine mensup bazı tâbiîler, bu dinlerde âlim olan insanlardandı. Bunlar Kur'ân'daki bazı kıssalarla ilgili önceki kitaplarına sık sık müracaat ederek, kıssaların kapalı kalmış veya detaylıca anlatılmamış bölümlerini açıklamaya çalışmışlardır. Bu anlamda İsrâiliyyâtın kaynağı İsrailoğullarının kitaplarıdır, denilebilir.⁹⁶

90 Beydâvî, *Envâru'l-Tenzîl*, thk., el-Mar'aşlî, I, 133. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Camiü'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk., Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türki, Merkezü'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâtî'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Abdussened Hasan Yemâme, Dâr Hicr, 2001, III, 572.

91 Bakara: 2/207.

92 Beydâvî, *Envâru'l-Tenzîl*, thk., el-Mar'aşlî, I, 133.

93 Bkz. Cerrahoğlu, s. 244; Zekeriyâ Pak, “Erken Dönem Tefsir Faliyetleri (Taberî Öncesi)”, (ed. Mehmet Akif Koç), *Tefsir El Kitabı*, Grafik Yayınları, Ankara 2012, s. 158; İbrahim Hatipoğlu, “İsrâiliyyât”, *DİA*, I-XLIV, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIII, 195.

94 Muhammed Lutfi es-Sabbâğ, *Buhûs fî Usûli'l-Tefsîr*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1988/1408, s. 147.

95 Pak, *Erken Dönem Tefsir Faliyetleri (Taberî Öncesi)*, s. 158.

96 Bkz. Sabbâğ, s. 147.

Sahabe döneminde bazı sahâbîler özellikle İbn Abbas, Kur'ân'da vecîz ve kapal olarak anlatılan birçok meseleyle ilgili Ehl-i Kitap'a müracaat etmiştir. Ancak genel anlamda sahabe bu konuda ihtiyatlı davranmış, Kur'ân'a ve akla aykırı gelen bilgileri reddetmiş, lüzumsuz olan bilgilere de iltifat etmemiştir.⁹⁷

Tâbiûn dönemindeyse Ehl-i Kitap'tan birçok kimsenin İslam'a girmesi ve insanların Kur'ân'da vecîz olarak anlatılan kıssaların detaylarını öğrenme merakından dolayı tefsirde isrâiliyyât çoğalmıştır.⁹⁸

İsrâiliyyât haberleri âlimler tarafından genellikle üç kısımda değerlendirilmiştir.

1. Sıhhati bilinen ve Kur'ân'a uygun olan İsrâilî rivayetler: Bu rivayetler âlimler tarafından kabul edilmiştir.

2. Yalan olduğu bilinen ve Kur'ân'a aykırı olan rivayetler: Bunlar ise reddedilmiştir. Kur'ân'ın bu gibi rivayetlerle tefsir edilmesi de caiz görülmemiştir.

3. Sıhhati tam olarak bilinmeyen ve Kur'ân'a muhâlif olmayan rivayetler: Böyle rivayetler de ne kabul edilmiş ne de reddedilmiştir. Ancak anlatılması caiz görülmüştür.⁹⁹

Sabbâğ'a göre üçüncü kısımda yer alan rivayetlerin anlatılması her ne kadar caiz ise de bunların çoğunda dinî açıdan bir fayda yoktur. Ehl-i Kitap'tan gelen ve tefsir kaynaklarımızda bazı meselelerle ilgili nakledilmiş isrâilî rivayetlerde birçok ihtilaf bulunmaktadır. Ashâb-ı Kehf'in isimleri, köpeklerinin rengi; Hz. Mûsâ'nın asâsının hangi ağaçtan olduğu; Hz. Mûsâ'nın ölüyü diriltmek için ineğin hangi parçasını ona vurduğu ve Hz. İbrahim için diriltilecek kuşların türleri gibi meseleler bunlardan bazılarıdır.

Sabbâğ'a göre Kur'ân, sıhhati bilinmeyen ve hakkında bir sürü görüş ayrılığı bulunan İsrâiliyyât haberlerinin dinî ve dünyevî bir hususa yönelik herhangi bir faydaları bulunmadığını Kehf Sûresi 22. ayette açıkça bildirmiştir:

سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَّبِّي أَعْلَمُ بِعَدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا (Ey Muhammed!) Bazıları bilmedikleri şey hakkında atıp tutarak: 'Onlar üç kişidirler, dördüncüleri köpekleridir' diyecekler. Yine, 'Beş kişidirler, altıncıları köpekleridir' diyecekler. Şöyle de diyecekler: 'Yedi kişidirler, sekizincileri köpekleridir.' De ki: "Onların sayısını Rabbim daha iyi bilir. Zaten onları pek az kimse bilir. O

97 Zehebi, I, 54; Pak, *Erken Dönem Tefsir Faliyetleri (Taberî Öncesi)*, s. 159.

98 Pak, *Erken Dönem Tefsir Faliyetleri (Taberî Öncesi)*, s. 159.

99 Zehebi, I, 130.

hâlde, onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme ve kimseden de onlarla ilgili bilgi isteme!”¹⁰⁰

Sabbâğ, Kur'an ve Sünnet'te açık bir nassa muhalefet etmese de akla ve mantığa uymayan israilî rivayetlerin de reddedilmesi gerektiğini ifade etmektedir.¹⁰¹

İsrailî rivayetler, genellikle Kur'an'da anlatılan tarihi kıssaların tefsirlerinde yer almıştır. Kur'an'da kıssalar; kısa, öz ve maksada hizmet edecek şekilde fazla detaylara girilmeden anlatılmıştır. Kur'an, daha çok kıssaların mesaj yönüne ağırlık vermiştir.

Beydâvî tefsirinde ise hem Kur'an'da anlatılan kıssalarla ilgili hem de daha başka meselelerde, israilî rivayetlere yer verilmiştir.¹⁰² Bu rivayetler insanlardaki, hadiselerin detaylarını öğrenme merakından kaynaklı olarak hem Beydâvî'nin *Envâru'l-Tenzîl*'inde hem de diğer birçok tefsir kaynağında yer almıştır. Hal böyle olunca da israilî rivayetlerin sıklıkla yer aldığı tefsirlerde Kur'an'ın, kıssalarda vermek istediği mesaj geri plana itilmiştir. Aşağıda örneklerle de temas edeceğimiz üzere, Hz. Âdem'in yediği meyvenin türü, cennetten indirilme şekli; Hz. Nûh'un gemisinin uzunluğu, tahtasının cinsi ve nereye demirlediği; Hz. Mûsâ'nın asâsının şekli ve ölçüleri gibi daha pek çok bilgi, Beydâvî'nin tefsirinde yer verdiği; ancak Kur'an'da yer almayan İsrailiyyât nev'inden bilgilerdir.

وَإِذْ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرِبَهُمْ *Hani, Mûsâ kavmi için su dilemişti. Biz de “Asânı taşa vur” demiştik, böylece taştan on iki pınar fışkırmış, her boy kendi su alacağı pınarı bilmişti.*¹⁰³

Beydâvî, yukarıdaki ayetin tefsirinde الْحَجَر (taş) lafzı üzerinde durmuş ve bununla ilgili şu malumatı aktarmıştır: الْحَجَر (el-Hacer) kelimesi, başındaki ال takısından dolayı mârife (belirli/bilinen) bir isimdir. Dolayısıyla bu taşın, bilinen bir taş olması gerekmektedir. Buradan hareketle müfessir, belirli/bilinen bu taşla ilgili üç görüşe yer vermiştir:

Birinci görüşe göre bu taş, Hz. Mûsâ tarafından Tûr dağından alınan bir taştır. Taş, küp şeklinde olup her yüzeyinden üçer çeşme akıtılıyordu. Bu çeşmelerin her birisi de İsrailoğullarından bir boy içindi. Burada bir tezat olduğu akla gelebilir. Çünkü küpün altı yüzeyi vardır ve her yüzeyinden de üç çeşme akıtılırsa, on sekiz çeşme olur. Hâlbuki Kur'an'ın beyanına göre bu boylar on iki tane olup her birisine bir çeşme akıtılmıştır. İlk bakışta böyle bir düşüncenin akla gelmesi doğal

100 Sabbâğ, s. 71-72.

101 Sabbâğ, s. 157-158.

102 Beydâvî tefsirinin tahkikini yapan el-Mar'aşlı, *Envâru'l-Tenzîl*'de çok az İsrailî rivâyetin bulunduğunu iddia etmiştir. (Bkz. Beydâvî, *Envâru'l-Tenzîl*, thk., el-Mar'aşlı, I, 5.) Ancak Beydâvî Tefsiri, baştan sona kadar iyice incelendiğinde İsrailiyyât haberlerinin iddia edildiği gibi az olmadığı görülecektir.

103 Bakara: 2/60.

olmakla birlikte, üzerinde biraz düşünüldüğünde, küp şeklinde olan bu taşın alt ile üst yüzeylerinden üçer çeşmenin akıtılması ihtimal dışı olduğu için geriye taşın dört tane yüzü kalmakta ve böylece çeşme sayısı boyların sayısına eşit olmaktadır.

İkinci görüşe göre ise bu taş, Hz. Âdem'in cennetten indirdiği bir taş olup ondan sonra Hz. Şuayb'a geçmiştir. Hz. Şuayb da onu, asâyla birlikte Hz. Mûsâ'ya vermiştir.

Üçüncü görüşe göre de bu taş, Buhârî ve Müslim gibi sahih kaynaklarımızda geçen hadis-i şerifte bildirildiği üzere, Hz. Mûsâ'nın yıkanırken, üzerine elbiselelerini koyduğu taştır. Hadisin bildirdiğine göre, Hz. Mûsâ'nın kavmi, onların önünde yıkanmadığı için Hz. Mûsâ'nın *üdre* (taşakları şişik) olduğunu düşünüp bu şekilde kendi aralarında alaylı bir şekilde konuşuyorlardı. Allah, onların bu zanlarını iptal etmek ve Hz. Mûsâ'nın sağlıklı olduğunu onlara göstermek için Cibrîl vasıtasıyla taşa kaçmasını emretti. O da üzerinde bulunan elbiselerle birlikte kaçtı ve kavmi, Hz. Mûsâ'yı gördüler.¹⁰⁴

الْحَجَر kelimesinin başındaki ال takısının, cins için olduğunu söyleyenler de vardır. Beydâvî'ye göre bu ikinci görüş akla daha yatkındır. Bu durumda bu taş, taş cinsinden herhangi bir tanesi olabilir. ال takısının, cins manasında olduğu görüşüne göre de "Allah Hz. Mûsâ'ya belli bir taşa vurmasını emretmedi. Ancak Hz. Mûsâ'nın kavmi, 'Biz, taş bulunmayan bir yere gidersek Hz. Mûsâ, hangi taşa vurarak bize su çıkaracak' dediklerinde, Hz. Mûsâ, herhangi bir taş alıp heybesine koydu. Bir yere konakladıklarında asâsıyla taşa vurup su fişkırtıyordu. Göç edecekleri zaman da taşa bir daha vuruyor, böylece su kuruyordu. Kavmi, 'Mûsâ, asâsını kaybederse susuzluktan ölürüz', deyince de Allah Hz. Mûsâ'ya 'Taşı hırpalama, ondan iste, sana su verecektir; umulur ki ibret alırlar.' diye vahyetti.¹⁰⁵

Yine bu taş ve asânın ölçüleri hakkında Beydâvî tefsirinde şu bilgiler de vardır: Taş, mermerden olup uzunluğu ve eni 1 zirâ ölçülerindeydi. Asâ ise 10 zirâ olup, Hz. Mûsâ'nın boyu kadardı. Asânın çatal şeklinde iki ucu vardı ve karanlıkta bu uçlar yanıyordu.¹⁰⁶ Hayvanlarını sulayacağı zaman da asâ, kova şekline giriyordu. İpi de tam olarak kuyunun derinliğine eşit oluyordu. Düşmanla karşılaştığında ise asâ Hz. Mûsâ'yla birlikte savaşıyordu. Yere batırıldığında ondan su fişkırtıyor, çekildiğindeyse su kuruyordu. Hz. Mûsâ'nın canı çektiğinde de onu yere saplıyor asâ da yapraklanıyor ve meyve veriyordu.¹⁰⁷

Beydâvî tefsirinde İsrailiyyât türünden haberlerle paralel bir şekilde tefsir edi-

104 Buhârî, Enbiyâ: ٧٨; Ahmed b. Hanbel, XVI, 396; Tirmizî, Tefsîrû'l-Kur'ân: 34.

105 Beydâvî, *Envâru'l-Tenzil*, thk., el-Mar'aşlî, I, 83.

106 Beydâvî, *Envâru'l-Tenzil*, thk., el-Mar'aşlî, I, 83; Hafâcî, II, 263-264; Bkz. Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd, b. Amr b. Ahmed Cârullah, *el-Keşşâf I-IV*, haş. İbnü'l-Müneyyir el-İskenderî, *el-İntisâf fî Mâ Tezammenehu'l-Keşşâf*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1407, I, 144.

107 Beydâvî, *Envâru'l-Tenzil*, thk., El-Mar'aşlî, IV, 25.

len bir ayet de şudur: “الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا” Binlerce kişi oldukları hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi? Allah, onlara “ölün” dedi, sonra da onları diriltti. Şüphesiz Allah, insanlara karşı lütuf ve ikram sahibidir. Ama insanların çoğu şükretmezler.”¹⁰⁸

Müfessir, ayette ifade edildiği üzere sayıları binleri bulduğu halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkan kimselerin, Vâsıt¹⁰⁹ şehri civarındaki Dâverdân köyü halkı olduklarını söylemiştir. Beydâvî'nin bildirdiğine göre bu köyde Tâûn hastalığı yayıldı, bunlar da ölüm korkusuyla köylerini terk ettiler. Allah da onların ruhunu aldı. Sonra da ibret almaları ve Allah'ın kaza ve kaderinden kaçış olmadığını iyice bellemeleri için tekrar diriltti. Ya da bu kimseler İsrailoğullarından bir kavimdir. Kralları onları cihada çağırınca kaçtılar. Allah da onların canını aldı ve böylece sekiz gün ölü kaldılar sonra da diriltti. Bu topluluğun sayısının 10 bin, 30 bin veya 70 bin olduğunu söyleyenler vardır. Beydâvî'nin naklettiği son görüşe göre ise Hazkîl (a.s) Dâverdân köyüne uğradı ve oradaki insanların öldüklerini, kemiklerinin soyulduğunu ve eklemelerinin dağıldığını gördü. Bu duruma çok şaşırarak Hazkîl'e (a.s) Allah, “Allah'ın izniyle kalkın!” diye seslenmesini vahyetti. O da seslendi ve o insanlar, “Allah'ım seni bütün noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senden başka İlah yoktur” diyerek kalktılar.

Beydâvî yukarıdaki ayeti, İsrâiliyat rivayetleri ışığında tefsir ettikten sonra anlatılan kıssadan bazı dersler çıkarılması gerektiğini söylemiştir. Ona göre bu kıssada Müslümanların cihada ve şehit olmaya teşvik edilmeleri, ayrıca her durumda Allah'a tevekkül etmeleri ve Allah'ın kaderine teslim olmaları gerektiği bildirilmektedir.¹¹⁰

Beydâvî tefsirinde İsrâiliyyat haberleri eşliğinde tefsir edilen bir örnek de Mâide Sûresi 112 ile 115. ayetleri arasındadır. Müfessir, bu ayetlerde anlatıldığı üzere, havârilere Hz. İsa'ya, Allah'tan kendilerine bir mâide (sofra) göndermesi için dua etmesini istemeleri ve Allah'ın mâide'yi indireceğini ancak bundan sonra inkâr eden kimseleri şiddetli bir şekilde azaplandıracağını bildirmesi olayını, geniş bir şekilde izah etmiştir.

Beydâvî'nin naklettiğine göre mâide pazar günü indirilmiştir. Hristiyanlar da bu yüzden pazar gününü bayram kabul ederler. Bu mâide, gökten iki bulut arasın-

108 Bakara: 2/243.

109 Vâsıt: Irak'ta bugün mevcut olmayan tarihi bir şehirdir. Güney Irak'ta Batîha adı verilen bataklık bölgesinin kuzeydoğu ucunda, Emevîlerin döneminde Irak valisi Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî tarafından kurulmuştur. Kûfe ile Basra arasında bulunan Vâsıt, günümüzde aynı adı taşıyan muhafazanın merkezi olan Kûtûl'amâre'nin 80 km. güneybatısında Bağdat'a 180 km. uzaklıktadır. Bkz. Mehmet Mahfuz Söylemez, “Vâsıt”, *DİA*, I-XLIV, TDV Yayınları, İstanbul 2012, XLII, 541-542.

110 Beydâvî, *Envâru'l-Tenzîl*, thk., el-Mar'asî, I, 149; Bkz. Zemahşerî, I, 290.

da havâriilerin önüne inen kırmızı bir sofradır. Hz. İsa ağlayarak dua ettikten sonra sofranın üzerindeki örtüyü açmış ve “Allah’ın adıyla başlarım. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.” demiş. Sofrada kabuksuz, kılçıksız yağlı bir balık; balığın baş tarafında tuz, kuyruk tarafında da sirke bulunuyormuş. Etrafında da pırasa hariç her çeşitten yeşillik ve bakliyat varmış. Bir de sofrada beş ekmek bulunmaktaymış. Ekmeklerden birincisinin üzerinde zeytin, ikincisinin üzerinde bal, üçüncüsünün üzerinde yağ, dördüncüsünün üzerinde peynir ve beşincisinin üzerinde de kurutulmuş et varmış. Şam’ün, Hz. İsa’ya “Ey Allah’ın ruhu! Bu yemek cennetten mi yoksa dünyadan mıdır?” diye sormuş. Hz. İsa da “Bu ikisinden de değildir. Allah bunu, kudretiyle yaratmıştır. Talep ettiğinizi yiyin ve şükredin ki lütfundan size daha fazlasını versin.” demiş. Daha sonra havâriiler, Hz. İsa’dan başka bir mucize istemişler. O da balığa, “Allah’ın izniyle canlan!” diye emretmiş. Balık da hareketlenmeye başlamış. “Eski haline dön!” demiş. Bunun üzerine balık, eski pişirilmiş haline dönmüş. Bir müddet sonra sofraya, gökyüzünde kaybolmuş. Orada bulunanlar bu mucizenin ardından yine Allah’a isyan etmişler. Allah da onları meshetmiştir. Beydâvî tefsirinde yer alan diğer rivayete göre ise sofraya, 40 gün boyunca sabahtan akşama kadar onların önünde kalmış ve zengin, fakir; büyük, küçük herkes bu sofradan yemiştir. Ondan yiyen fakir, ömrü boyunca zengin olmuş; hasta da bir daha hastalanmamak üzere şifa bulmuştur. Daha sonra Allah, sofradan sadece fakir ve hastaların yiyebileceklerini, zengin ve sağlıklı olanların ise yememeleri gerektiğini emredince, aralarında ihtilafa düşüp bu emre uymamışlar. Akabinde bu kimselerden 83 kişi meshedilmiştir. Beydâvî tefsirinde yer alan üçüncü rivayete göre ise Allah, ilgili ayette bildirildiği üzere sofrayı indireceğini, ancak bundan sonra inkâr edecek kimseleri şiddetli bir azaba maruz bırakacağını haber verince, bu kimseler sofrayı bu şartlarda istemediklerini beyan etmişler ve sofraya da inmemiştir.¹¹¹

1.5.1. Beydâvî’nin İsrailiyyâta Yaklaşımının Özeti

Beydâvî’nin İsrailiyyât türünden rivayetlere karşı yaklaşımı, maddeler halinde şu şekilde ifade edilebilir:

1. Beydâvî, Kur’ân’daki bazı ayetlerin tefsirinde İsrailî rivayetlerden sıklıkla yararlanmıştır. Gerek ibare gerekse içerik yönüyle bakıldığında, Beydâvî’nin bu gibi rivayetleri Zemahşerî’den aldığı söylemek mümkündür. Ayrıca Taberî tefsirinden istifade etmiş olması da ihtimal dahilindedir.

2. *Envâru’l-Tenzil*’de yer alan İsrâiliyyât rivayetleri, genellikle kıssaların veya

111 Beydâvî, *Envâru’l-Tenzil*, thk., el-Mar’asî, II, 150; Bkz. Zemahşerî, I, 693-694; Taberî, XI, 226-227, 232.

daha başka meselelerin anlaşılmasını kolaylaştırıcı mahiyette olup Kur'ân'a muhalif olmayan haberlerden değerlendirilebilir.

3. "Envâru't-Tenzîl'de İsrâiliyyât" başlığı altında verilen örneklerde de temas edildiği üzere müfessir, hakkında İsrailiyyât türünden haberler bulunan ayetleri, bu haberler ışığında tefsir edip okuyucunun önüne daha somut bir şekilde sunmuştur.

4. Beydâvî'nin böyle bir metodu benimsemesinde muhtemelen, İsrailiyyât rivayetleriyle birlikte anlatılan kıssalardan insanların daha kolay ders çıkarabilecekleri düşüncesi yatmaktadır. Zira onun bildirdiğine göre kıssaların anlatılmasında insanların; önceki milletlerin yaşantılarından, peygamberlerine karşı tutumlarından ve akıbetlerinden ibret almaları; Allah için cihâda ve ibadete teşvik edilmeleri, Allah'a tevekkül etmeleri ve kadere teslimiyet göstermeleri gibi faydalar umulmuştur.¹¹²

5. Şu da bir gerçektir ki Beydâvî, tefsirinde İsrâiliyyât haberlerine yer vermekle birlikte bu haberleri aktarırken genellikle, kesin bilgi olmadığına işaret etmek maksadıyla قیل ve روي lafızlarıyla aktarmıştır.¹¹³

1.6. Envâru't-Tenzîl'de Fedâilü'l-Kur'ân

Fedâilü'l-Kur'ân, Ku'ân'ın yüceliği, üstünlüğü, meziyet ve şerefi demektir.¹¹⁴ Kur'ân'ın faziletine dair haberler; Kur'ân'ın bütünü'nün faziletine yönelik hadisler ve bazı sûre ya da ayetlerin faziletine yönelik hadisler olmak üzere iki kısımda değerlendirilmiştir.¹¹⁵ Konuyu, Beydâvî'nin tefsiri bağlamında ele aldığımızda *Envâru't-Tenzîl*'de, fedâilü'l-Kur'ân'la ilgili rivayetlere genel olarak yer verildiği görülecektir. Ancak bu tefsirde ağırlıklı olan taraf, her sûrenin sonunda o sûrenin faziletine dair bir hadisin bulunmasıdır.

Beydâvî tefsirinde yer alan fedâilü'l-Kur'ân'la ilgili hadisleri, genellikle Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'inde bulmak mümkündür.¹¹⁶ Ancak daha da ileriye götürülürse bu hadislerin, Vâhidî'nin *el-Vesît fî Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecîd* adlı tefsirine dayandığı söylenebilir. Özellikle de bir sûreyi okuyan kişinin, Allah katında alacağı sevapla ilgili olan hadislerin bütünü, aşağıda birkaç örnekle göstereceğimiz üzere Beydâvî'nin *Envâru't-Tenzîl*'inde, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'inde

¹¹² Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, thk., el-Mar'aşlî, I, 149.

¹¹³ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, thk., tdk., thr., Muhammed Subhi b. Hasan Hallâk, Muhammed Ahmed el-Atraş, I, 210-211.

¹¹⁴ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 213.

¹¹⁵ Cerrahoğlu, s. 201; Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 213.

¹¹⁶ Zehebî, I, 211-212.

ve Vâhidî'nin *el-Vesît*'inde birebir aynıdır. Zaman itibariyle hem Beydâvî (ö. 685/1286) hem de Zemahşerî'den (ö. 538/1144) önce gelen Vâhidî (ö. 468/1076) ise tefsirinde zayıf ve uydurma rivayetlere yer verdiği için hadis uzmanları tarafından eleştirilmiştir.¹¹⁷

Beydâvî *Envâru't-Tenzîl*'de çoğu zaman tefsirini yaptığı sûrenin içinde geçen bir olayla veya şahıslarla alakalı durumla, mana bakımından birebir paralellik arz eden bir rivayet nakletmiştir. Hafâcî, sûrelerin faziletini bildiren böyle rivayetlerin, genellikle Ubey b. Ka'b adına uydurulup rivayet edilen meşhur hadislerden olduğunu ve hadis âlimleri tarafından mevzû kabul edildiğini söylemiştir.¹¹⁸ Aynı şekilde Beydâvî tefsirindeki hadislerin tahrîcini yapan el-Münâvî de *Fethü's-Semâvî bi Tahrîci Ehâdisi'l-Kâdi Beydâvî* adlı eserinde, bu gibi hadislerin mevzû olduğu görüşündedir.¹¹⁹

Zehebî'ye göre ise hadis ehlinin ittifakıyla mevzû olduğu kabul edilen hadisleri nakleden müfessir Beydâvî, bu konuda Zemahşerî'ye tâbi olmuş ve onun düştüğü hataya düşmüştür.¹²⁰

Beydâvî, fedâilü'l-Kur'ân konusunda daha çok sûre sonlarında bulunan ve sûreyi okuyan kişinin Allah katında elde edeceği sevapla ilgili olan hadisler üzerinden eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak Beydâvî'nin tefsirinde her ne kadar fedâilü'l-Kur'ân alanında mevzû kâbilinden rivayetler yer almaktaysa da bu konuda azımsanamayacak kadar sağlam ve müteber rivayetler de bulunmaktadır. *Envâru't-Tenzîl*'de fedâilü'l-Kur'ân meselesiyle ilgili yaptığımız bu açıklamalar doğrultusunda birkaç örnek verecek olursak:

Envâru't-Tenzîl'de Fatiha Sûresi'nin faziletiyle ilgili şu hadis rivayet edilmiştir: *وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِأَبِي: أَلَا أَخْبِرُكَ بِسُورَةٍ لَمْ يَنْزَلْ فِي التَّوْرَةِ، وَالْإِنْجِيلِ وَالْفُرْآنِ مِثْلَهَا؟ قَالَ: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ! قَالَ فَاتَّخَذَ الْكِتَابَ، إِنَّهَا السَّبْعُ الْمَثَانِي، وَالْفُرْآنُ الْعَظِيمُ الَّذِي أُوتِيَتْهُ.*

*Ebû Hureyre'den gelen bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber, Ubeyy'e şöyle demiştir: "Sana, Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da bir benzeri indirilmemiş bir sûreyi haber vereyim mi? Ubeyy, 'Evet ya Resulallah buyur', dedi. Hz. Peygamber 'O, Fatiha suresidir; o, seb'ül-mesânî ve bana verilen Kur'an'dır. ' diye buyurdu.'"*¹²¹

117 Bkz. Osman Kara, "Vâhidî ve Tefsirindeki Metodu", *Gümüşhane Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*. 2 (3), 2013/2, s. 311.

118 Hafâcî, V, 113.

119 Münâvî, II, 716, 745; III, 1042.

120 Zehebî, I, 211-212.

121 Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân: 1; Ahmed b. Hanbel, XV, 200.

Münâvî'nin naklettiğine göre Tirmîzî, bu hadisin hasen ve sahih olduğunu söylemiştir. Ayrıca Nesâî ve Hâkim de bu hadisi sahih kabul etmişlerdir.”¹²²

Fedâilü'l-Kur'ân'la ilgili diğer bir örnek de *âyetü'l-kürsî* diye bilinen Bakara Sûresi'nin 255. ayeti hakkındadır. Beydâvî, bu ayeti genişçe tefsir ettikten sonra fazileti hakkında Hz. Peygamber'den nakledilen şu hadisi zikretmiştir:

قال عليه الصلاة والسلام: إن أعظم آية في القرآن آية الكرسي، من قرأها بعث الله ملكا يكتب: “Kur'ân'daki en yüce âyet, âyetü'l-kürsî'dir. Allah bu ayeti okuyan kimse için bir melek gönderir ve bu melek, ayeti okuyan kimsenin, okuduğu andan, ertesi güne kadar işleyeceği sevaplarını yazar ve günahlarını siler.”¹²³

Beydâvî tefsirinde sûre sonlarında, sûreyi okuyanların elde edeceği sevapla ilgili rivayetlere de birkaç örnek vermek gerekirse:

Yûnus Sûresi'yle ilgili: “من قرأ سورة يونس أعطي من الأجر عشر حسنات بعدد من صدق” *Kim Yûnus Sûresi'ni okursa, mükâfat olarak ona, Hz. Yûnus'a inanan ve onu yalanlayan ile Firavun'la birlikte denizde boğulan kimseler sayısınca, her birine karşılık on sevap verilir.*”¹²⁴ Hafâcî, bu hadisin fedâilü'l-Kur'ân'la ilgili Ubey b. Ka'b adına uydurulup rivayet edilen hadislerden olduğunu; Irâkî ve İbnü'l-Cevzî gibi hadis âlimleri tarafından mevzû kabul edildiğini söylemiştir. Bu konuda Münâvî de aynı görüştedir.¹²⁵

Cumâ Sûresi'yle ilgili: “عن النبي صلى الله عليه وسلم، من قرأ سورة الجمعة أعطي من الأجر” *Hz. Peygamber'den gelen bir rivayete göre kim Cumâ Sûresi'ni okursa, mükâfat olarak ona, müslüman şehirlerinde cumâya gelen ve gelmeyen kimseler sayısınca, her birine karşılık on sevap verilir.*”¹²⁶ Hafâcî, bu hadisin de fedâilü'l-Kur'ân'la ilgili Ubey b. Ka'b adına uydurulup rivayet edilen hadislerden olduğunu ve mevzû kabul edildiğini söylemiştir. Bu konuda Münâvî de aynı görüştedir.¹²⁷

Cin Sûresi'yle ilgili: “عن النبي صلى الله عليه وسلم، من قرأ سورة الجن كان له بعدد كل جني” *Hz. Peygamber'den gelen bir rivayete göre kim Cin Sûresi'ni okursa, Muhammed'i (s.a.s) tasdik eden ve yalanlayan cinler sayısınca*

122 Münâvî, I, 115-116.

123 Taberânî, IX, 133; Beyhâkî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *Şi'bu'l-İmân I-VII*, thk., Muhammed Saîd Besyûnî, Zağlûl, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1410, *Şi'bu'l-İmân*, II, 458.

124 Beydâvî, *Envâru'l-Tenzîl*, thk., el-Mar'aşlî, III, 26; Zemahşerî, II, 376; Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muahmmmed, *el-Vesît fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-Mecîd I-IV*, thk., 'Adil Ahmed Abdülmevcûd vd., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1994/1415, II, 537.

125 Hafâcî, V, 113; Münâvî, II, 716.

126 Beydâvî, *Envâru'l-Tenzîl*, thk., el-Mar'aşlî, V, 213; Zemahşerî, IV, 537; Vâhidî, IV, 294.

127 Hafâcî, IX, 177; Münâvî, III, 1042.

*köle azat etmiş gibi sevap alır.*¹²⁸ Hafâcî, bu hadisin fedâilü'l-Kur'ân'la ilgili Ubey b. Ka'b adına uydurulup rivayet edilen hadislerden olduğunu ve mevzû kabul edildiğini söylemiştir.¹²⁹

İnfitâr Sûresi'yle ilgili: “عن النبي صلى الله عليه وسلم من قرأ سورة إذا السماء انفطرت كتب” Hz. Peygamber'den gelen bir rivayete göre kim İnfitâr Sûresi'ni okursa, Allah ona, gökten düşen her damla ve yerdeki her mezar sayısınca sevap yazar. ‘Allah doğrusunu en iyi bilendir.’¹³⁰ Sûrede geçen “إِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ” ve “إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ”¹³¹ gök yarıldığı zaman” şeklindeki ayetler, söz konusu rivayete kaynaklık teşkil etmektedir. Burada dikkat çeken bir husus da Beydâvî'nin, önceki rivayetler için kullanmadığı “Allah doğrusunu en iyi bilendir” şeklindeki ifadeyi kullanmasıdır. Öyle görünüyor ki Beydâvî, böyle bir ifadeyi kullanmak sûretiyle, kendisinin de bu rivayetler hakkında şüphe içerisinde olduğunu ima etmektedir. Hafâcî, diğer rivayetlerde olduğu gibi bu hadisin de fedâilü'l-Kur'ân'la ilgili Ubey b. Ka'b adına uydurulup rivayet edilen hadislerden olduğunu ve mevzû kabul edildiğini söylemiştir.¹³²

Kevser Sûresi'yle ilgili: “عن النبي صلى الله عليه وسلم من قرأ سورة الكوثر سقاها الله من كل نهر له في الجنة، ويكتب له عشر حسنات بعدد كل قربان قرب به العباد في يوم النحر العظيم” Hz. Peygamber'den gelen bir rivayete göre kim Kevser Sûresi'ni okursa, Allah (c.c) ona cennetteki bütün nehirlerinden içirir ve büyük Kurban bayramı gününde bütün kulların kestiği kurbanlar sayısınca, her birisi için on sevap yazılır.¹³³ Hafâcî, bu hadisin de fedâilü'l-Kur'ân'la ilgili Ubey b. Ka'b adına rivayet edilen hadislerden olduğunu mevzû kabul edildiğini söylemiştir.¹³⁴

Sonuç

Muhtasar bir tefsir olan *Envâru 'l-Tenzîl*, dirayet tefsirleri arasında sayılmaktadır. Bu tefsirde sahabe'nin sözlerine, tâbiûn ve selef âlimlerinin görüşlerine, kıraat vecihlerine ve Arap şiirinden istişhatlara yer verilmiştir. Ayrıca dirayet metoduna bağlı olarak bir konu hakkında, itikâdî veya amelî mezheplerin ya da farklı grupların görüşleri karşılaştırılarak isabetli bulunan görüşler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

128 Beydâvî, *Envâru 'l-Tenzîl*, thk., el-Mar'aşlî, V, 254; Zemahşerî, IV, 633; Vâhidî, IV, 361.

129 Hafâcî, IX, 303.

130 Beydâvî, *Envâru 'l-Tenzîl*, thk., el-Mar'aşlî, V, 293; Zemahşerî, IV, 717; Vâhidî, IV, 433.

131 İnfitâr: 82/1.

132 Hafâcî, IX, 438.

133 Beydâvî, *Envâru 'l-Tenzîl*, thk., El-Mar'aşlî, V, 342; Zemahşerî, IV, 808; Vâhidî, IV, 560.

134 Hafâcî, IX, 580.

şılmış, kevnî ayetler yorumlanırken de ilmi tefsir metodu kullanılmıştır. Bazen de Arap dili kuralları ve aklî istidlaller yoluyla yeni görüşler ortaya koyulmuştur.

Envâru't-Tenzîl'e rivayet metodu açısından bakıldığında ise tefsiri yapılan ayetle veya ayette geçen herhangi bir kavramla ilgili rivayet namına var olan birçok görüşün nakledildiği görülecektir. Müfessir, bir konu hakkındaki mevcut görüşler arasında çoğu zaman tercihte bulunmuş, bazen de tercihte bulunmadan var olan görüşleri sıralamakla yetinmiştir.

Netice itibarıyla *Envâru't-Tenzîl*'de ayetlerin yerine göre ayetle, hadislerle ve sahâbî kavliyle tefsir edilmesi; esbâb-ı nüzûl rivayetlerinin fazlasıyla yer alması; İsrâiliyyât rivayetlerine yer verilmesi ve hatta hadis âlimleri tarafından çoğunluğu mevzû kabul edildiği halde her sûre sonunda fedâilü'l-Kur'ân rivayetlerinin bulunması, dirayet tefsiri olarak kabul edilen Beydâvî tefsirinin rivayet yönünün de çok güçlü olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Abdulvehhâb Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkıh*, Mektebetü'd-D'avâ tsz.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed* I-XXXXV, thk., Şuayb el-Arnâvûtî, 'Âdil Mürşid vd., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1421/2001.
- Aydınlı, Abdullah, "Murfû", *DİA*, I-XLIV, TDV Yayınları, İstanbul 2004, XXIX, 180-181.
- _____, "Mevkuf", *DİA*, I-XLIV, TDV Yayınları, İstanbul 2004, XXIX, 437-438.
- Beydâvî Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl I-V*, thk., Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut 1418.
- _____, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl I-III*, thk., tlk., thr. Muhammed Subhi b. Hasan Hallâk, Muhammed Ahmed el-Atraş, Dâru'r-Reşîd, Beyrut 2000.
- _____, *Muhtasar Beydâvî Tefsiri/Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, trc., Şadi Eren, Işık Yayınları, İstanbul 2013, III, 548.
- Beyhâkî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *el-Esmâ' ve ş-Sıfât*, thk., Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî, Mektebetü's-Sevâdî, Cidde 1993.
- _____, *Şi'bu'l-İmân* I-VII, thk., Muhammed Saîd Besyûnî, Zağlûl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1410.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi I-II*, Ravza Yayınları, İstanbul 2008.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl, *Sahîh-u Buhârî*, I-IX, thk., Muhammed Züheyr b. Nâsir, Şerh: Mustafa Dîb el-Buğâ, Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara 2013.
- Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *et-Ta'rîfât*, thk., Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2007/1428.

- Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, İFAV Yayınları, İstanbul 2010.
- _____, *Tefsir usûlü*, İFAV Yayınları, İstanbul 2011.
- Duman, M. Zeki, *Uygulamalı Tefsir Usulü ve Tefsir Tarihi*, Erciyes Üni. Yayınları, Kayseri 1992.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul 1998.
- Feyrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *Kamûsu'l-Muhît*, thk., Muhammed Naîm Arkasûsî, Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005.
- Gümüş, Sadreddin, *Kur'ân Tefsîrinin Kaynakları*, Kayihan Yayınları, Ankara 1990.
- Hafâcî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed, *Hâşiyetü's-Şihâb ale Tefsîri'l-Beydâvî/Înâyetü'l-Kâdî ve Kifâyetü'r-Râdî I-IX*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- Hâkim, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbü'rî, *Müstedrek ale's-Sahîhayn I-IV*, thk., Mustafa Abdulkâdir 'Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990.
- Hatipoğlu, İbrahim, "İsrâiliyât", *DİA*, I-XLIV, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIII, 195-199.
- İbn Kesîr, 'Îmâdüddîn Ebû'l-Fidâ İsmail b. Nûriddîn Ali b. Cemâlidîn *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm I-VIII*, thk., Sâmi b. Muhammed Selâme, Dâru Tayyibe, 1420/1999.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l-'Arab*, I-XV, Dâr Sâdır, Beyrut 1414.
- Kara Osman "Vâhidî ve Tefsirindeki Metodu", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (3), 2013/2, s. 296-316.
- Koca, Ferhat, , "Mendup" *DİA*, XLIV, TDV Yayınları, İstanbul 2004, XXIX, 128-130.
- Mennâ' el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmu'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâleti Nâşirûn, Dimaşk 2011.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdurraûf, *Fethü's-Semâvî bi Tahrîci Ehâdisi'l-Kâdî Beydâvî I-III*, thk., Ahmed Müctebâ, Dâru'l-'Âsime tsz.
- Müslim b. Haccâc Ebu'l-Hasen el-Kuşeyrî, *Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar*, I-IV, thk., Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut tsz.
- Pak, Zekeriya, "Erken Dönem Tefsir Faliyetleri (Taberî Öncesi)", (ed. Mehmet Akif Koç), *Tefsîr El Kitabı*, (s. 135-171), Grafiker Yayınları, Ankara 2012.
- _____, "Rivâyet Ağırlıklı Tefsirler", (ed. Mehmet Akif Koç), *Tefsîr El Kitabı*, (s. 175-186), Grafiker Yayınları, Ankara 2012.
- Polat, Fehmi Ahmet, "Dirâyet Ağırlıklı Tefsirler", (ed. Mehmet Akif Koç), *Tefsîr El Kitabı*, (s. 189-221), Grafiker Yayınları, Ankara 2012.
- Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir Abdülkâdir, *Muhtaru's-Sihâh*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2010/1431.
- Sabbâğ, Muhammed Lutfi, *Buhûs fî Usûli't-Tefsîr*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1988/1408.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz, "Vâsit", *DİA*, I-XLIV, TDV Yayınları, İstanbul 2012, XLII,

541-542.

- Subhi es-Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlm lil Melâyîn, Beyrut 1990.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kurân I-IV*, thk., Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'Ammetü li'l-Kütüb, 1394/1974.
- Şa'bân, Zekiyüddîn, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, TDV Yayınları, Ankara 2003.
- Şeyhzâde el-Kôcevî, Muhammed b. Muslihiddîn Mustafa, *Hâşiyetü Şeyhzâde ale Tefsîri'l-Kâdi Beydâvî*, İhlâs Vakfı Yayınları, Hakikat Kitabevi, İstanbul 1411/1991.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *Mu'cemu'l-Kebîr I-XXV*, thk., Hamdi b. Abdülmecîd es-Selefî, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire 1994/1415.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Camiü'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân I-XXIV*, thk., Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türki, Merkezü'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Abdussened Hasan Yemâme, Dâr Hicr, 2001/1422.
- Tehânevî, Muhammed b. Ali, *Mevsûatü Keşşâfî Istılâhati'l-Fünûni ve'l-'Ulûm I-II*, thk., Ali Dahrûc, Mektebetü Lübnân Nâşirûn, Beyrut 1996.
- Tirmîzî, Muhammed b. İsa, *Sünenü'l-Tirmîzî I-V*, thk., Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuad Abdülbâkî, İbrahim Utva; Mektebetü ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî, Mısır 1395/1975.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muahmmmed, *el-Vesît fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Mecîd I-IV*, thk., 'Adil Ahmed Abdülmevcûd vd., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1994/1415.
- Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed b. Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-Arûs I-XL*, Dâru'l-Hidâye, tsz.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn I-III*, Mektebetü Vehbe, Kâhire tsz.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd, b. Amr b. Ahmed Cârullah, *el-Keşşâf I-IV*, haş. İbnü'l-Müneyyir el-İskenderî, *el-İntisâf fî Mâ Tezammanehu'l-Keşşâf*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1407.
- Zerkeşi, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh, *Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, I-VIII, Dâru'l-Kütübî, 1994.
- Zeydân, Abdülkerîm, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, Müssetetü'r-Risâle, Beyrut 2000/1421.
- Zürkânî, Muhammed Abdü'l-Azîm, *Menâhilü'l-İrfân I-II*, thk., Ahmed İsâ el-Ma'sarâvî, Dâru's-Selâm, Kâhire 2010.

